

Надія Ашиток, кандидат філологічних наук, доцент
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Ну щоб, здавалося, слова.
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!

Тарас Шевченко

У статті вивчається мовна картина світу у функціональному аспекті. Досліджено, що в самій мовній картині світу міститься пізнавальний потенціал, який слід враховувати в освітньому процесі.

Ключові слова: мовна картина світу, чинник соціалізації, функціональний аспект, пізнання, освітній процес.

В статье изучается языковая картина мира в функциональном аспекте. Исследовано, что в самой языковой картине мира содержится познавательный потенциал, который следует учитывать в образовательном процессе.

Ключевые слова: языковая картина мира, фактор социализации, функциональный аспект, познание, образовательный процесс.

In the article the linguistic picture of the world is studied in a functional aspect. Probed, that in the linguistic picture of the world there is cognitive potential which it follows to take into account in an educational process.

Key words: linguistic picture of the world, factor of socialization, functional aspect, cognition, educational process.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У часи соціально-економічної та політичної кризи гостро сприймаються проблеми виховання нових поколінь, позаяк без їх розв'язання неможливий подальший розвиток суспільства. Тому до освітянських питань у такі періоди звертаються представники різних наук – педагоги, філософи, соціологи. Особливо часто науковці сучасної України переймаються проблемами мови в освітньому контексті. До цих науковців належать Т. Біленко, Л. Дротянко, М. Шигарева, В. Скотний, Н. Скотна, С. Удовик, В. Ярошевич та ін.

Інтерес до мовних проблем, на перший погляд, ніби необґрунтований, адже з матеріального погляду в мові немає нічого, крім комбінації звуків, певною мірою умовних. Проте цими комбінаціями репрезентовано знання народу про світ, ставлення людей до нього, осмислення цього світу. Більш того, як слушно зауважував К.Д. Ушинський: “Мова є найбільш живий, найбільш сильний і міцний зв'язок, який з'єднує віджилі, теперішні і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виявляє життєздатність народу, але є власне саме цим життям. Коли зникає народна мова, – народу немає більше! Допоки живою є мова народна в устах народу, до тих пір живе і народ. І немає насилья більш нестерпного, як те, котре прагне відняти у народу спадок, створений безліччю поколінь його відживших предків” [5, 557]. Такої ж думки дотримується В. фон Гумбольдт: “Мова

народу – це його дух, і дух народу – це його мова”. Незаперечним є те, що мова – це не лише комбінація звуків, випадкова форма відображення змісту, а й сам зміст. Так само незаперечним є те, що будь-яка форма в мові містить певний зміст, навіть якщо йдеться про okazionalні утворення. Усе в мові пов'язано з ментальністю народу, його духом. Саме тому вплив мови на соціалізацію особистості безпрецедентний.

Незважаючи на численність праць, присвячених ролі мови в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, в тому числі освітній, дослідження в цьому напрямку не перестають бути актуальними, адже виховання і засоби його здійснення, до яких належать передусім мовні, ніколи не будуть для людства другорядними. У даній статті йдеться про виховний потенціал мовної картини світу, її здатність виконувати функцію соціалізації людини.

Виклад основного матеріалу. Майбутнє українського суспільства суттєво залежить від інтелектуального, професійного і морального потенціалу людини. Репрезентантом цього потенціалу є мовна картина світу (певна цілісність уявлень, маніфестована у мові), лише за умови сформованості якої, в межах певного етносу освіта спроможна виконувати свої функції – соціально-економічну, пов'язану з формуванням і розвитком кадрового, науково-технічного та інтелектуального потенціалу суспільства, посиленням інтеграції науки з виробництвом; соціально-політичну, яка регулює соціальний баланс суспільства, впливає на політичні й

національні процеси та культурно-гуманістичну функцію, що відображає розвиток духовного життя суспільства, забезпечуючи трансляцію культури і розвиток людини. Звичайно, в житті ці функції існують у тісному взаємозв'язку і перетинаються одна з одною. Незаперечним є й те, що реалізація цих функцій неможлива без мови, без її здатності своєю чергою виконувати низку функцій, життєво важливих для суспільства загалом та окремих груп і кожної людини зокрема. До цих функцій належать гносеологічна, мислетворча, ідентифікаційна, культурносна, комунікативна, номінативна, естетична, фактична, або контактостановлювальна, волюнтативна, магічно-містична, демонстративна, експресивна та ін. Усі ці функції уможливають здатність мови сприяти соціалізації особистості.

Під поняттям “соціалізація” ми розуміємо, як це трактується в працях В. Виготського, Ф. Боас, Ж. Піаже, Ч. Кулі, М. Лукашевича, А. Маслоу, А. Мудрика та ін., складний і тривалий процес, спрямований на формування особистості, внаслідок якого відбувається включення людини до системи соціальних відносин, активної взаємодії з оточенням, що можливе за умови засвоєння нею зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві. Автором терміну “соціалізація” щодо людини є американський соціолог Франклін Р. Гіддінгс, який у 1887 році в книзі “Теорія соціалізації” використав його в значенні, близькому до сучасного, – “розвиток соціальної природи або характеру індивіда” та “підготовка людського матеріалу до соціального життя”. Проте звернення до проблематики соціалізації почалося раніше поширення відповідного терміну. Цей процес завжди був у центрі уваги філософів, педагогів та письменників, а в останній третині XIX ст. почав інтенсивно досліджуватися соціологами (Е. Дюркгейм) і соціальними психологами (Г. Тард) [див. про це: 3, 4].

Важливим знаряддям соціалізації, тобто перетворення біологічної істоти в соціальну, в члена певного суспільства, є мова. Для успішності цього процесу недостатньо вміти користуватися мовою, вміти підтримувати розмову, особистість повинна опанувати весь досвід народу в ментальнісній системі знань, відображених у мові, сформувати у своїй свідомості мовну картину світу.

Мова бере участь у творенні людини, є засобом пізнання світу. Наївно вважати, що кожен з нас сприймає світ безпосередньо, “таким, як він є”. Насправді наше сприйняття світу відбувається

крізь призму нашої мови. “Світ просіється крізь сито слів”, – писав К. Кравс. Найпростіший приклад: ми в природі чуємо тільки ті звуки, які позначені в нашій мові (*га-га-га, кар-кар, дзін-дзін, ку-ку, ку-ку-рі-ку, ква-ква, хрю-хрю, бе-е, ме-е* тощо). В інших народів ці звуконаслідування звучать зовсім інакше. Усі ви добре знаєте, що півень співає *ку-ка-ре-ку*, а-от у Німеччині вважають, що півень кричить *ки-ке-ре-ки*, в Туреччині – *ко-ко-ри-ко*, в Голландії – *ку-ке-лу-ку*, а в Англії – *ко-кейдудлду*. По-різному в країнах світу чують хрюкання свині: нам воно здається *хрю-хрю*, німцям *киик*, англійцям – *ойнк-ойнк*, італійцям – *фрон-фрон*, а фіннам – *снерф-снерф*. Ми вважаємо, що качки кричать *кря-кря*, у Німеччині – *кари-кари*, в Англії – *куак-куак*, а у Франції – *куэн-куэн*. Навіть вівці по-різному бекають: у нас – *бе-е*, у Германії – *ме-е*, в Іспанії – *бі-бі*, в Туреччині – *мі-мі*, а в Англії – *ба-а* [за працею: 1, 49]. Своєрідність сприйняття світу етнічною спільнотою, пізнавальний досвід минулих поколінь передаються молодому поколінню у формі мовних знаків, організованих у певну систему, здатну відобразити і цілісну картину дійсності, і окремі факти у її складі. Крім того, сформована в процесі соціалізації мовна картина світу є основою для подальших злетів пізнавальної діяльності людини.

Здавалось б, погляд, за яким процес соціалізації відбувається протягом всього життя, є єдиним. Проте це не так. У науковій літературі досить розповсюджене твердження, за яким особистість певним чином уже існує, а процес її соціалізації здійснюється лише згодом. Проблематичним при цьому є питання щодо початку формування мовної картини світу. Або опанування мовою невідомо чому не входить до поняття соціалізація, або, перш ніж почався процес соціалізації, людина вже володіє мовою. Існує інший погляд, що йде від З. Фрейда, за яким соціалізація індивіда взагалі завершується в дитинстві, або ж, принаймні в ранній юності. Іншими словами, традиційне розуміння соціалізації зводиться до наступного: людині об’єктивно протистоїть реальність – природа і суспільство, тобто світ культури із соціальними зв’язками, стосунками, соціальними ролями й інститутами, моральними нормами, ідеалами тощо. Індивіду необхідно їх пізнати й засвоїти (інтеріоризувати), що сприятиме її інтегруванню в конкретну соціальну систему. Як наслідок такого підходу до процесу соціалізації особистості – роль соціальних факторів, зокрема, й освітньої системи, трактується суб’єктивно, механістично. За цією логікою, сама соціалізація зводиться лише до тієї частини процесу

формування особистості, в якій формуються найтипівші “масові” риси. Вони знаходять свій вияв у соціально організованій діяльності, регулюються рольовою структурою. Згідно цієї концепції мовна картина світу є однаковою для всіх членів етноспільноти, формується у свідомості людини в дитинстві та юності, а потім залишається незмінною все її життя.

У цьому контексті доречно відзначити, що Е. Ільєнков взагалі вважав поняття “соціалізація особистості” невдалим. Адже воно передбачає, що особистість мовби вже існує і до її “соціалізації”. “Насправді ж соціалізується не особистість, – писав дослідник, – а природне тіло новонародженого, якому ще належить перетворитися в особистість у процесі цієї соціалізації, тобто особистість має ще виникнути. Й акт її народження не збігається ні за часом, ні за суттю з актом народження людського тіла, з днем фізичної появи людини на світ... Особистість виникає тоді, коли індивід починає самостійно, як суб’єкт, здійснювати зовнішню діяльність за нормами й еталонами, що задаються йому ззовні, – тією культурою, в лоні якої він пробуджується до людського життя, до людської діяльності” [цитовано за працею: 4, 65]. Отже, особистість від початку і до кінця життя – продукт соціальний. Таке трактування соціалізації узгоджується з тим, що без інтеріоризації мовної картини світу певного етносу неможливе становлення особистості, позаяк ця картина містить досвід народу і сприяє тому, що представнику даного етносу ніколи не треба починати пізнання світу “з нуля”. Створити умови для процесу пізнання світу “не з нуля” покликана система освіти. Місія вчителя при цьому – сприяти засвоєнню дітьми і молоддю здобутків пізнавальної діяльності минулих поколінь у порівняно короткий проміжок часу. Саме тому позиція вчителя суспільно важлива, адже соціалізація – особливого роду діалог, двосторонній процес взаємодії людини й суспільства. Важливим змістом цієї взаємодії є освіта, навчання, “передача-засвоєння” знань, соціально-історичного досвіду, культури, норм і зразків поведінки, людського способу буття. За роки навчання людина засвоює соціальний досвід у формі знань, розвиває свої задатки та здібності, формує інтереси й нахили. Тут закладаються основи світосприймання молодої людини, розвиваються її здібності, навички суспільної діяльності. Через освіту здійснюється передача інформації про нагромаджені людством цінності матеріальної і духовної культури, забезпечується наступність у розвитку суспільного виробництва,

вдосконалюється мовна картина світу, набута під час первинної соціалізації. Знання є провідною формою діяльності суб’єкта, його соціалізації. Вони стимулюють розвиток пізнавальних здібностей особистості, закладають основи допитливості, прагнення знань, пізнавальних потреб, сприяють формуванню комунікативних умінь. Усе це зумовлює формування спрямованості індивіда на активну соціальну діяльність, ініціативу й творчість, які не мислимі без знання мови.

Освіта є соціальним інститутом, спеціально створеним для соціалізації молодого покоління, а тому є сенс говорити про відповідальність освітян за успішність соціалізації вихованців. Безперечно, в плані відповідальності процес соціалізації є неоднозначним, адже суб’єкт виховання врешті-решт лише завдяки власним зусиллям стає особистістю, соціалізується. “Людині дуже важливо – пише М. Мамардашвілі, – щоб щастя, як і нещастя, було результатом його власних дій, а не випадали йому з таємничої, містичної данини слухняності” [4, 61]. Ще категоричнішим був Л. Виготський. Він вважав, що взагалі не можна виховати іншого. Єдиним вихователем може бути лише власний досвід особистості. Осць чому виховання насправді є самовихованням. Особиста діяльність має бути в основі будь-якого виховання і мистецтво вихователя полягає в тому, щоб спрямовувати і регулювати цю діяльність. Виявляється, це значно складніше завдання, ніж безкінечні повчання, як поводити себе.

Складним є не лише визначення ступеня відповідальності вчителя за результати свого впливу і визначення його меж, а й навіть дослідження педагогічної взаємодії, яка онтологічно є двостороннім (для вчителя і учня) пізнавальним процесом, відкритим для пізнання світу, інших людей, самих себе. Складність пізнання людини соціального і природного світу обґрунтовується філософією постмодерну Візьмемо, наприклад, екзистенціалізм з його видатним представником Жаном-Полем Сартром, автором антропологічного вчення про екзистенцію як особливу людську реальність. Людська реальність як визначальний чинник соціального буття виступає головною онтологічною першоосновою існування. Але це буття специфічне. Це “буття особистості всередині особистості”. Воно має характер конституювання з боку суб’єкта та – самоконституювання. Для екзистенціалізму характерний емоційно-антропологічний спосіб мислення та розгляду явищ. Причому зміст буття звужується, всяке буття розглядається як

виключно людське буття, а всі речі та явища оточуючого світу – лише суть як така. Категорія буття – специфічно людська категорія; воно невіддільне від особистісної суб'єктивності, від індивідуального “Я”. Буття ніколи не може стати зовнішнім для людини, воно проявляється через специфічно людське буття. Ж.-П. Сартр вводить поняття “схоплювання буття” людиною. Таке “схоплювання” буття і є найвища іпостась людського, власне і є людське існування. Індивідуальне володіння буттям і є тим конструктивним фактом, за допомогою якого відбувається не тільки процес буття людини, а й процеси пізнання [6, 55].

Філософські погляди екзистенціалізму носять крайній характер і виступають однією з педагогічних парадигм. Представники напряму педагогіки, що ґрунтується на філософії екзистенціалізму, виходять з того, що жодних загальнолюдських якостей, жодної “людської природи” не існує, кожен індивід – унікальний. На думку прибічників цього напряму, індивідуальна “внутрішня сутність” дитини (“екзистенція”) майже не доступна для педагогічних впливів, а тому ефективним у формуванні її особистості є лише самовиховання. Виходячи з положення, що навчання – це актуалізація прихованих здібностей дитини, педагоги-екзистенціалісти заперечують необхідність оволодіння учнями системою загальнолюдських знань, передбачених навчальними програмами і підручниками. Вони вважають, що дитина має право на свободу вибору знань. Тому цикл предметів, які підлягають вивченню, повинен бути не обов'язковим, а вибірковим. Завдання вчителя – не озброєння учнів системою знань, а створення сприятливих умов для саморозкриття кожної особистості: він пропонує учням різноманітні навчально-виховні ситуації, а вони вибирають ті, що найбільше їм імпонують, завдяки яким зможуть найкраще розвинути свої потенційні можливості. Для цього в класі має панувати невимушена атмосфера, яка сприяє вибору теми заняття, вільному пошуку способів її реалізації, експериментуванню. Найважливішим є не рівень освіченості, не рівень знань, якими озброїла учня школа, а вміння “слухати свої внутрішні імпульси”, “пізнати самого себе” [7, 25].

При незаперечній доцільності використання здобутків розглянутого педагогічного напряму, до яких належать індивідуалізація навчання, спрямованість на виховання самостійності учня, самовиховання; проблематичності деяких тез (наприклад, заперечення необхідності оволодіння учнями системою загальнолюдських знань), слід

відзначити недолік концепції педагогів-екзистенціалістів, а саме трактування позиції педагога в навчально-виховному процесі як пасивної. Про яку відповідальність учителя за освітній процес ідеться, коли “екзистенція” дитини йому недоступна і можливе лише її самовиховання? Так, “внутрішня сутність” дитини (“екзистенція”) майже не доступна для педагогічних впливів, проте до кожного із своїх представників суспільство ставить певні вимоги, яким з часом повинна відповідати кожна дитина. Ініціативність учителя зумовлена тим, що, на відміну від дитини, він знає, які знання, норми поведінки, соціально значущі цінності повинні бути у сфері її пізнання. Звичайно, вірним є те, що вчитель лише може відкрити двері і вказати шлях, який дитина повинна пройти сама. Крім того, вислів “майже не доступна для педагогічних впливів” означає, що доступність все ж таки є. Існують різні факти, що підтверджують це. Мовна картина світу – один з них. Ця картина, безперечно, для кожного індивіда є неповторною і своєрідною, проте певною мірою містить спільне не лише в плані вираження (і це зрозуміло, адже ні одна мова не мала б сенсу, якби не служила засобом міжособистісного спілкування), а й у плані змісту, позаяк у цій картині відображено досвід народу, важливий для всіх його представників. Мовна картина світу – це той феномен, що об'єднує людей у національну спільноту. Як слушно зауважував В. фон Гумбольдт, характер нації позначається на характері мови, що демонструє “об'єднану духовну енергію народу” і втілює в собі своєрідність цілого народу [2, 348 – 349]. Мовна картина світу є тим засобом, за допомогою якого особистість навчається здійснювати те, що Ж.-П. Сартр називав “схоплюванням буття”.

Висновки. Мовна картина світу людини є невід'ємним компонентом свідомості, її основою та інструментом, тим “екзистенційним містком” між учителем та учнем, іншими людьми, що уможливорює міжособистісне пізнання та пов'язане з ним й опосередковане комунікативною діяльністю пізнання світу. Формування мовної картини світу невіддільне від пізнавальної діяльності, і це необхідно враховувати в процесі соціалізації особистості.

1. Григорян Л.Т. *Язык мой – друг мой.* – М.: “Просвещение”, 1976. – 224 с.
2. Гумбольдт В. фон *Избранные труды по языкознанию.* – М.: ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – 400 с.
3. Мудрик А.В. *Социализация человека: учеб.*

**НАЗВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЯК ОСОБЛИВИЙ
ТИП ДЕРИВАЦІЙНОЇ БАЗИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
(на матеріалі української та російської мов)**

пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 304 с.

4. Педагогічна соціологія / В. Болгаріна та ін. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – 144 с.

5. Ушинский К. Собрание сочинений: В XI т. – Москва-Ленинград: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1947. – Т.2. – С. 557.

6. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття: Монографія / Серія “Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми”. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 352 с.

7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с. (Альма-матер).

Стаття надійшла до редакції 27.02.2010

УДК 811.161.2

Алла Смерчко, кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янських мов
Олена Куцик, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янських мов
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

**НАЗВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЯК ОСОБЛИВИЙ
ТИП ДЕРИВАЦІЙНОЇ БАЗИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
(на матеріалі української та російської мов)**

У статті досліджуються особливості функціонування фразеологічних одиниць (ФО), які виникли на основі назв творів літератури та мистецтва, що являють собою один з типів дериваційних баз. Схарактеризовано семантичні групи крилатих висловів, які походять з назв художніх творів. Доведено, що вони становлять значну частину будь-якої мови і мають велику пізнавальну цінність.

Ключові слова: дериваційна база, фразеологізм, фразеологічна одиниця (ФО), крилаті вислови, семантична група.

В статье исследуются особенности функционирования фразеологических единиц (ФЕ), которые возникли на основе названий произведений литературы и искусства, которые являют собой один из типов деривационных баз. Схарактеризовано семантические группы крылатых высказываний, которые происходят из названий художественных произведений. Доказано, что они составляют значительную часть любой речи и имеют большую познавательную ценность.

Ключевые слова: деривационная база, фразеологизм, фразеологическая единица (ФЕ), крылатые высказывания, семантическая группа.

The features of functioning of phraseology units (PU), which arose up on the basis of the names of works of literature and arts which show by itself one of types of derivation bases, are probed in the article. Description semantic groups of the winged utterances which take a place from the names of artistic works. It is proved that they make considerable part of any speech and have a large cognitive value.

Key words: derivation base, phraseological unit, phraseology unit (PU), winged utterances, semantic group.

Постановка проблеми. Процеси фразотворення є тією проблемою, яка завжди цікавила мовознавців і всіх аматорів словесності. Крилаті вислови як різновид фразеологізмів згідно широкого розуміння фразеології і як потенційна можливість творення власне фразеологічних одиниць є найбагатшим джерелом країнознавчих відомостей і загальнокультурних цінностей. Це й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеографічна практика протягом останніх років свідчить про те, що крилаті вислови є об'єктом зацікавлення багатьох учених. Серед таких видань – “Крылатые фразы наших дней” [6], “Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки”,

укладені Н.В. Кургановою [12], “Українська афористика Х – XV ст.” [11] та ін. Проте в сучасному мовознавстві бракує спеціальних досліджень, присвячених лексико-семантичному аналізу крилатих висловів, тим паче в зібраному плані. Зовсім відсутні праці, предметом дослідження яких були б фразеологізми з дериваційною базою – назвами художніх творів.

Мета розвідки полягає у визначенні основного складу фразеологізмів що, походять з назв художніх творів у двох досліджуваних мовах, як окремого типу стійких словесних комплексів, у висвітлюванні їх лінгвістичних та культурологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Поняття дериваційна база міцно ввійшло в науковий побут